

Det statsliberale dilemma

Nye teknologier og gamle værdier i norsk biopolitik

Published in Nytt Norsk Tidsskrift 2/2005

Torben Hviid Nielsen, Universitetet i Oslo
t.h.nielsen@sosiologi.uio.no

Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo

P.O.Box 1096 Blindern
N-0317 OSLO Norway
Telephone: + 47 22855257
Fax: + 47 22855253
Internet: <http://www.iss.uio.no>

Det statsliberale dilemma

Av Torben Hviid Nielsen

Nye teknologier og gamle verdier i norsk biopolitik

«Når dei liberale prinsippa vert sette absolutt, forvandlar det heile seg til illiberalitet.» Liberalitet kan, med Hans Skjervheims ord, ikke være «eit overstandpunkt».¹ Udgangspunktet for Skjervheims bestemmelse af *det liberale dilemma* var H.C. Branners skuespil *Thermopylæ*, hvor hovedpersonens liberale frihedsvilje bliver mødt og imødegået af lutter autoritære modreaktioner. Den kun formale frihed bliver i praksis illiberalitet. I stedet for mangefold fører den til ensartethed, i stedet for glæde til kamp.

Denne artikel analyserer og diskuterer nyere biopolitik, specielt den politiske debat omkring vedtagelsen af «Lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi» i 2003, som udtryk for et *statsliberalt dilemma*. Også her satte den politiske debat frihed mod mangefold, autonomi mod pluralisme. Hvor det liberale dilemma fører til utilsigtede individuelle psykologiske (mod)reaktioner, fører det statsliberale dilemma imidlertid til utilsigtede strukturproblemer for hele samfundet. Det er et dilemma for liberaliteten, fordi individernes valg ikke (længere) foregår i et privat «tomrum» uden konsekvenser for andre. Og det er et dilemma for staten, som selv tillader, garanterer og til tider også udfører individernes valg.

Mistankens politiske retorik

Usikkerhed omkring og behov for regulering af den nye bioteknologis muligheder og risici førte til at Stortinget i 1993 og 1994 vedtog henholdsvis Genteknologiloven og Bioteknologiloven – to særnorske love, der blev anset for at være blandt de mest restriktive i verden.² Den hastige og uforudsigelige teknologiske udvikling var også baggrund for, at

Stortinget samtidig vedtok at evaluere lovene etter kun fem år. Og hastig utvikling av den stadig uforutsigelige teknologi var igen en væsentlig begrunnelse, da Stortinget 3. desember 2003 vedtok en ny «Lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi».

I 1994 var kunstig befrugtning (IVF) og teknologier i tilknytning hertil det centrale og kontroversielle tema. Ti år senere var «kunstig befrugtning» normaliseret og omdøbt til «assistert befrugtning», og debattens fokus var forrykket til fosterdiagnostik, spesielt præimplantationsdiagnostik (PID) og brugen af tidlig ultralyd. Hvilke børn man eventuelt fødte med hvilken viden og teknologi, forekom nu mere presserende end, om og på hvilke betingelser man burde have adgang til IVF. Og mest kontroversielt var reguleringen af brugen af ultralydsundersøgelser. PID og ultralyd kan begge bruges som redskaber til diagnose på ufødte. Men den normale brug afviger i tre væsentlige henseender. PID foretages på befrugtet æg i pipetteskåle, ultralydsundersøgelser på fostre i livmoderen. Som diagnose på DNA-niveau kan PID give mere detaljeret og sikker information end ultralydens skærmbilleder. PID kan derfor bidrage til «tilvalg» gjennom implantation af de «rigtige» æg i livmoderen, ultralyd til «fravalg» gjennom abort af de «forkerte». De tre forskelle til trods foreslog regeringen at skrive reguleringen af begge ind i den nye lov. Med Helseministerens appel til den tvingende logik: Når man nu «kan få samme type informasjon ved en ultralyd som ved andre fosterdiagnostiske undersøkelser, er det logisk at disse bør reguleres på samme måte som andre slike metoder».³

Både i forkant og etterkant af loven kredsedde den politiske debat dog mere om gamle verdier end om nye teknologier og mere om udtalte konsekvenser end om udtalte formål. Som i det liberale dilemma var «frihed» og «pluralisme» debattens to kode- og honnørord. Formelt set var de to hver for sig «gode» formål uberørt og uanfægtet af lovændringen. Intet parti så meget som foreslog at ændre på kvindens ret til selvbestemt abort, således som den siden 1977 var bestemt i «Lov om svangerskapsavbrudd» § 2. Og definert som «et samfunn med plass til alle» var pluralismen uændret del af formålsparagraffen i den nye lov om bioteknologi. Allige-

vel førtes den mest intense og højrøstede del af debatten, som stod man over for et valg mellom enten at begrense retten til abort eller at acceptere utviklingen imod et sorteringssamfund, enten at redusere friheten eller at begrense pluralismen. I en udpræget «negativ» retorik brukte begge parter mere energi på at argumentere imod konsekvenserne af modpartens forslag, end for de gode intentioner bag sit eget.

Fra opposisjonsbanken kritiserte Arbeiderpartiet således regeringens forslag for reelt at være «en omkamp om dagens abortlovgivning».⁴

«Disse medlemmer oppfatter disse innstramminger ikke bare som en omkamp om dagens abortlovgivning og et angrep på kvinners selvbestemmelse, men også som en mistillit til at kvinner kan treffe forsvarlige etiske valg.»⁵ Fremskrittspartiets John I. Alvhheim var mere direkte og frit talende. Han anklagete regeringen og flertallet for at være «mer opptatt av det ufødte liv enn det fødte». Og samtidig forsøgte han at drive en realpolitisk kile ind mellom KrF, der hadde været Abortlovens hovedmodstander, og SV, for hvem Abortloven var en mærkesag, men som nu begge stod bag forslaget.

At Kristelig Folkeparti [...] legger opp til en omkamp om abortloven, har jeg en viss forståelse for. [...] Men at Høyre og særlig Sosialistisk Venstreparti støtter denne omkampen, som også reduserer den enkelte kvinnes valg i forhold til fostermedisinen, er for meg helt uforståelig.⁶

Flertallet bag forslaget hævdede omvendt, at mindretallets liberalitet og forsvar for selvbestemmelse med de nye teknologiske muligheter kunne eller ville føre til et sorteringssamfund uden plass til alle.⁷

Ved hjelp av teknikker for preimplantasjonsdiagnostikk kan man sortere ut befruktete egg som ikke har de ønskede genetiske egenskaper. Og gjennom utvikling av stadig bedre teknikker for ultralydundersøkelser og bedre og enklere metoder for genetisk fosterdiagnostikk øker kunnskapen om fosteret, noe som kan gi større mulighet for sortering av dem som er «annerledes».⁸

De negative retorikker var rettet med hver sin sterke symbolværdi. Selvbestemt abort var den nye kvindebewægelses største kamp- og mærkesag, som man anså for endelig afgjort og taget af den politiske dagsorden en generation tidligere. Og sorteringssamfundet genoplivede de mørke skygger fra den delvist fortrængte eugenik i 1920- og -30'ernes totalitære stater. Men symmetrien i den negative retoriks gensidige beskyldninger var dog kun tilsyneladende. Flertallet (og specielt det toneangivende KrF) blev mistænkeliggjort for reelt at ønske og forsøge at tage omkamp på retten til «fri abort», som de var modstander af. Man var med andre – og mere direkte – ord udtænkt «hyklerisk», spillede ikke med åbne kort, talte ikke sandt. Mens mindretallet (og specielt AP) blev beskyldt for, at være villig til at acceptere en konsekvens, der stred mod deres politiske program: Man betonede solidariteten, men accepterede i praksis et sorteringssamfund. Man var altså – ligeledes med mere direkte ord – beregnende «kynisk», i sin konsekvens hensynsløs.

Reglen og undtagelsen

Lovens vedtagelse i Stortinget kort før jul 2003 lukkede på ingen måde kontroversen og debatten omkring den. Da en række betingelser først skulle konkretiseres i et efterfølgende rundskriv fra Departementet, kæmpede man stadig om den rette fortolkning, da seksårige Mehmet Yildiz blev ansigtet og skæbningen, der satte lovens principper på prøve. Mehmet lider af den arvelige thalassemi major, en fejl på kromosom 11, der fører til at de røde blodlegemer ikke fungerer normalt, og som begge hans forældre er genetiske bærere af. Sygdommen er yderst sjælden i Norge, men udbredt rundt om Middelhavet hvor Mehmet's forældre stammer fra. Med konstant blodoverføring og jernmedicin var Mehmet's prognose at kunne leve i ca. 40 år. Forældrene ønskede at benytte PID til at udvælge et befrugtet æg uden thalassemi for at føde et nyt barn, der også kunne være donor for kompatible stamceller til behandling af Mehmet. Behandlingens medicinske prognose, sandsynligheden for at den ville helbrede Mehmet, skal vi her lade uomtalt. Væ-

sentligt er at den i den offentlige debat stod som den eneste mulige behandling.

Juridisk set var stridens kerne lovens § 2-14, der bestemmer at «genetisk undersøkelse av et befruktet egg, før det settes inn i livmoren, herunder undersøkelse for å velge barnets kjønn (preimplantasjonsdiagnostikk), kan kun gjøres i spesielle tilfeller ved alvorlig kjønnsbundet sykdom uten behandlingsmuligheter». Da thalassemi major ikke er kønsbunden, faldt ønsket fra Mehmet's forældre klart uden for undtagelsesbestemmelsen.

Lovens kritikere hævdede, at første lejlighed nu gav syn for hvordan den restriktive lov i sin konsekvens førte til ligegyldighed eller direkte ubarmhjertighed over for enkelt-skæbner. Mehmet blev ofret på princippernes alter.⁹ «Kynisk spill om guttens liv», lød det over Dagbladets forside 11. marts 2004. Og 16. marts var forsidenes parole: «Gi ham en sjanse til å leve». Jura professor Jan Fridthjof Bernt, medlem af Bioteknologinemnda, advarede imod det «etiske politi». «Hvor langt», spurgte han, «kan et politisk flertall gå i retning av å bruke lovs form og trussel om straff for å få gjennomslag for sitt eget syn på et kontroversielt etisk spørsmål?».¹⁰ Presset i defensiven manede lovens tilhængere til besindelse med henvisning til den glidebane, det skrålplan, man begav sig ind på, hvis man allerede nu fraveg principperne. Så forskellige autoriteter som Oslos biskop og Den norske lægeforening anbefalede begge at vente. Og da SV kom på glid for at indvilge en dispensation, var Helseministerens retoriske modspørgsmål, om der også skulle gives dispensation fra forbudet «mot at ei kvinne kan få egg fra ei anna kvinne» og «mot terapeutisk kloning dersom dette kan redde liv?», «skal surrogatmødre kunne tillatast i spesielle situasjonar?» og «skal det kunna gjerast unntak frå forbudet mot genterapi på befrukta egg?».¹¹

Tre lovforslag fulgte: ét foreslog at gøre undtagelsen til en rettighed; ét ville gøre dispensation gennem nævn mulig; og ét foreslog at ændre Abortloven. Hele den knapt lukkede debat var således åbnet igen.

5. marts 2004 fremsatte John I. Alvhaim og Harald T. Nesvik (FrP) et privat forslag til tilføjelse til § 2-14, hvorefter genetisk undersøgelse også «kan gjøres hvor vevsforlike-

lighet med søsken gjør det mulig å benytte celler fra navlestrengsblod eller celler uthentet fra barnet uten alvorlige inngrep ved behandlingen av slik sykdom». ¹² Formelt og formalt set var forslaget en tilføyelse, men debatten drejede sig snart om, hvorvidt det reelt var en udhuling af princippet, undtagelsen der udhulede reglen. ¹³ Tog Alvheim nu reelt omkamp på Bioteknologiloven – på samme måte som han selv hadde beskyldt KrF for at tage omkamp på Abortloven?

11. maj 2004 vedtog Stortinget et politisk kompromis med mulighet for dispensation. Forslagsstillerne var i en ny alliance – AP, Senterpartiet og SV – og forslaget fik også FrPs subsidiære stemmer. Også dette forslag hadde form af en tilføyelse til § 2-14, men det henviste sagen og afgørelsen til et dispensationsnævn. «Dersom særlige hensyn taler for det, kan en dispensasjonsnemnd [...] gi tillatelse til genetisk undersøkelse av befructede egg. Slik tillatelse kan gis ved alvorlig arvelig sykdom uten behandlingsmuligheter. Befructede egg som utvelges, må ikke genetisk modifiseres». ¹⁴ Endelig fulgte som et efterspil i efteråret 2004 et forslag fra APs kvindebevegelse om i partiets nye program at udvide grænsen for selvbestemt abort til 16. uge. Talskvinden, Karita Bekkemellem Orheim, begrundede primært forslaget med et ønske om at sikre abortretten mod forskelsbehandling. Men et interview gjorde sammenhængen til Bioteknologiloven klar. Orheim henviste selv til de fødselslæger, der under forårets debat hadde foreslået den samme utvidelse af abortretten, med den begrundelse at kvinder da også hadde bedre anledning til at «lete aktivt etter avvik på fosteret». Og på direkte forespørgsel var svaret, at Norge er endt med Europas mest restriktive bioteknologilov «rett og slett fordi vi har en stakk konservativ regjering som ønsker å innskrenke retten til abort, og så har SV støttet dem». ¹⁵

Biologisk grænse eller definitionsmagt

Som ved den første lov i 1994 var forståelsen af «det befructede ægs» status en viktig præmis for og skillelinje i debatten. Det er derfor overraskende, at hverken loven eller forarbejderne – i indstillingens sprogbrug – tager

stilling til «grænseoppgangen for ufødte individer». I stedet for stillingtagen, der ville vise uenighed, tilsluttete hele Storkomiteen sig enstemmigt en indledende opregning af fire mulige, sideordnede og ligestillede, «grænseoppgange». ¹⁶

Selve *befructningen*, «sammensmeltningen av egg- og sædcellen», er den tidligste af de mulige grænser. Indstillingen nævner det ikke, men synspunktet forfægtes bl.a. af KrF, der overfører det til forståelsen af «forskning på befructede æg» som «tukling med liv» og dermed også begrunder forbudet derimod.

Når «den befructede eggcellen *fester seg i indre livmorvegg*» er den anden mulige grænse. Hvis det sker, sker det normalt inden ca. 5–6 dage, dvs. at de første celledelinger på blastocyst-stadiet finder sted før grænsen. Indstillingen nævner heller ikke, at denne grænse har mange talsmænd i lægestanden og medicinsk forskning, som i den finder begrundelse for at tillade både uttagning af tidlige embryonale stamceller og forskning på befructede æg.

«Forutgående *organanlegg*, og da spesielt av hjernen» er den tredje mulige grænse. Ved normal utvikling sker det efter ca. 2. uge – dvs. før utviklingen av hjerteslag og sensorisk opplevelse av smerte. Denne grænse er den «britiske løsning» fra 1990, der definerte tilstanden før 14. dag som et «pre-embryo» uden embryoets status, værn og rettigheter, og således kunne begrunde den mere liberale eller permissive britiske politikk.

«*Spontanbevegelse* på emosjonelt grunnlag» er endelig den seneste af de mulige grænser for «når et liv starter». Ved normal utvikling sker det i 10.–12. uge; dvs. senere end den 8. uge, der er skolemedisinens grænse mellom embryo og foster; ganske tèt på den nuværende grænse for selvbestemt abort ved 12. uge; tidligere end den 16. uge, som Arbeiderpartiets Kvinnebevegelse i efteråret 2004 foreslog at udvide grænsen til; og langt tidligere end den 22. uge, hvor WHO definerer grænsen mellom abort og dødfødsel.

Komiteens enstemmige side- og ligestilling af de fire mulige grænseoppganger kan læses som en – nok så utilsigtet og ufrivillig – bekræftelse på Ronald M. Greens erkendelse af, at biologien eller naturen aldrig selv be-

stemmer eller dikterer demarkationslinjer eller grænseovergange, og når grænser bestemmes eller defineres, sker det ofte med større vægt på deres politiske implikationer end på «naturen selv». «Biological occurrences are», skriver Green, «processes rather than events». Grænser kan derfor ikke bestemmes uden valg og beslutninger fra vor side. Tilskrivningen af «liv», «personlighed» eller andre kriterier for moralsk beskyttelse er således «resultat af et komplekst valg med mange konkurrerende overvejelser».¹⁷

Den enstemmige Stortingskomite begrundede dog selv sin manglende stillingtagen med et mere eksplicit politisk argument. «Grænseoppgangen for ufødte individer (vil) være vanskelig å trekke», fordi «der er ulike oppfatninger i befolkningen om når liv starter». Og efter sidestillingen af de fire mulige grænsedragninger konkluderede komiteen så – ligeledes i tilsyneladende enighed – i to skridt. Først konstaterede man, at efter gældende lov foreligger «den rettslige sidestillingen av individer [...] først ved fødselen». Og derefter hævdede man, at der «ut fra det anførte oppstår [...] en glidende overgang fra den befruktete eggcellen starter celledelingen til et fullt utviklet individ fødes.»¹⁸ Den glidende overgang er imidlertid ingen nødvendig konsekvens. Den følger kun med den værdi- og tillægspræmis, at alle grænsedragningerne og overgangene er lige vigtige eller relevante og derfor ligestillede. Tilsyneladende er mangelen på stillingtagen udtryk for pluralisme, demokrati og måske ligefrem tolerance. Men i praksis medfører gradualismen, at ægget tillægges status og værdi helt fra befrugtningen. Den tilsyneladende pluralisme vender sig til en tidlig «zygotic personhood». «Det befrugtede æg» behandles som «et ufødt individ». Med dette udgangspunkt har flertallet vundet og mindretallet tabt et argument allerede før debatten er begyndt.

Fra fri abort til frit valg af barn?

Lee M. Silver skildrer i *Remaking Eden* hvorledes en ny repro-genetik kan opstå gennem sammensmeltningen af «remarkable scientific and technological advances in two fields – reproductive biology and genetics – that have progressed independently of each other until

now».¹⁹ Og Gregory Stock skildrer i *Redesigning Humans* hvorledes «activities in four overlapping areas of research – the human genome, clinical medicine, animal transgenics, and human infertility – will bring about human germ line procedures».²⁰ Betoningerne varierer lidt, men tilsammen syv nyere biomedicinske teknikker sandsynliggør scenarierne:

1. Valg af donor til sæd og/eller æg
2. Screening af sæd og/eller æg
3. PID-undersøgelser af befrugtede æg eller embryo
4. «Kontrol» af embryo mod Genom (chips)
5. Modifikation af embryo (genterapi)
6. Berigelse af embryo (syntetiske gener, ekstra kromosomer)
7. Kloning fra voksne celler

De syv nyere teknikker forudsætter alle IVF, «kunstig» eller «assisteret» befrugtning. Den første og måske største hindring for teknikernes anvendelse i dagens Norge er derfor lovens § 2-10, hvorefter befrugtning udenfor kroppen kun kan «finne sted når kvinnen eller mannen er befruktningssudyktig eller ved uforklarlig befruktningssudyktighet». Dertil kommer eksplicite forbud med de to første og de tre sidste teknikker, mens nummer tre (og fire) kun er tilladt i de tidligere diskuterede og nøje specificerede tilfælde. På globalt plan er de fire første teknikker imidlertid både tilladt og i brug – i forskellige grad i forskellige nationer – og der foretages forsøg med de tre sidste teknikker i modelorganismer og -dyr. Hver for sig, men specielt tilsammen, har de syv teknikker et bemærkelsesværdigt potentiale for «positiv» udvælgelse eller selektion. «Valg» er principielt i færd med at fortrænge «Chance».²¹ Den genetiske determinisme undervurderer ofte skridtet fra gen til funktion, fra genotype til fenotype, og overvurderer således informationens betydning. Men med skridtet fra de Mendelske arveloves sandsynligheder til visheden om hvorvidt bestemte kromosomfejl eller genmutationer foreligger i de bestemte æg ændrer genetisk information principiel karakter. Og nyheden er givet med den blotte mulighed – uafhængigt af om den bruges og om forventningerne indfries eller ej. Vælger forældrene at bruge den nye viden og dens tek-

nologier, kan barn senere bebrejde dem, at de søgte at forhåndspræge dem, efter deres egne idealer, i deres eget billede. Og vælger forældrene ikke at indhente den nye viden og bruge dens teknologier, kan barn senere bebrejde dem, at de ikke kontrollerede for defekter og uønskede egenskaber på forhånd. USA, Israel og Frankrig har allerede set de første retssager, hvor barn anlægger erstatningskrav mod forældre, der var så uansvarlige at de tillod dem at blive født med afvig og fejl, eller blot uden perfektion. Oplysningstiden regnede endnu naturen til «nødvendighedens rige». Evolutionsteorien nyfortolkede den som «tilfældighedens rige». Og genteknologien forskyder nu grænsen mellem den utilgængelige naturbasis og «frihedens rige». ²² Med tidlig diagnostik kan vordende forældre både tilvælge og fravælge barn med større sikkerhed end den tilfældighed, naturen har knyttet til forplantningen. Hvilket barn man ønsker sig, ikke om man ønsker sig barn, er spørgsmålet.

Viden og valg

Blot en generation tilbage havde det aktuelle og presserende politiske spørgsmål været, om man ønskede sig barn, ikke hvilket barn. Den nye kvindebevægelsen forstod sin store symbolsag, retten til «fri» abort, som en kamp for retten til at bestemme over egen krop, seksualitet og liv. Modstykket var fremmedbestemmelse, formynderi i nævn, illegale aborter og uønskede børn. Det nye *Pax Leksikon* sammenfattede horisonten med polemisk ironi: «Abort er først og fremst en prevensjonssvikt. Det er ikke nød eller sykdom som er abortsøkerens problem, men hennes fruktbarhet.»

De to første tiår med både ret til abort og tidlig prænatal diagnostik, tiden fra midten af 1970'erne til midten af 1990'erne, var samtidig kendetegnet af et unikt og historisk tilfældigt sammenfald: Grænserne for hvad der kunne diagnosticeres og hvad det store flertal accepterede som grundlag for abort var stort set identiske. ²³ Hvis muligheden for selektiv abort overhovedet blev diskutert, var det næsten altid knyttet til sjældne undtagelser og vurderet som et ubetinget og udiskutabelt gode. ²⁴ St.meld. nr. 23 (1977–

78), *Om funksjonshemmede i samfunnet*, skriver således under «Forebyggende tiltak», at

Det er utviklet metoder for undersøkelser av arvestoff (kromosomanalyse) tidlig i svangerskapet med mulighet for diagnose av medfødte arvelige tilstander. Såkalt mongolisme (Downs syndrom), som tallmessig omfatter nær hvert annet barn med moderat psykisk utviklingshemning, kan diagnostiseres så vidt tidlig i svangerskapet at svangerskapsavbrudd om ønskelig kan utføres. Denne sykdom forekommer særlig hos barn av eldre mødre, og det er regnet med at antall mongoloide barn kan reduseres til det halve, hvis det hos alle svangre over 35 år ble foretatt kromosomanalyse av fostervann. ²⁵

I løbet af det sidste årti er diagnostikkens forbedrede mulighet imidlertid gradvist trængt frem før grænsen for fri abort. *Nasjonalt Senter for Fostermedisin* ved Universitetet i Trondheim «har arbeidet målrettet med hva de ser som den største utfordring i prenatal diagnostikk, dvs. påvisning av anomalier (utviklingsavvik) hos embryo før 12. svangerskapsuke – sonoembryologi.» ²⁶ St.meld. nr. 14 (2001–02) sammenfatter præcist den nye utfordring, når teknologien overskrider den politisk satte (men ofte biologisk begrundede) grænse. De forbedrede teknologier giver nu øget information om «ikke bare manifeste tegn på alvorlig sykdom hos fosteret, men også [...] om en rekke andre egenskaper ved fosteret før utgangen av 12. svangerskapsuke». Og «i tiden som kommer vil denne bestemmelsen bli utfordret på i alle fall to måter. For det første vil det komme metoder som kan identifisere sykdom eller sykdomsrisiko før utgangen av 12. svangerskapsuke. For det andre vil nye metoder ikke bare kunne avsløre sykdom, men også vise avvik eller endog normale variasjoner.» ²⁷ Grænserne forrykkes stadig. Men tendensen er klar. Valg kan og bliver i øget grad taget med viden, bevidst hinsides den fiktion om «uvidenhedens slør», som John Rawls forstod som forudsætning for fair valg i et retfærdigt samfund. Valg foretaget med denne viden tilsidesætter både Rawls' forskelsprincippet (de genetiske uligheder fremmer ikke de dårligst stillede mu-

lighed) og hans chanceprincip (de genetiske kontrol- og forbedringsmuligheder er ikke lige tilgængelige for alle med samme evner og viljer).²⁸

Valg og konsekvens

To cartoons fra den tyske ugepresse illustrerer de egenskaber som valg med viden sætter på spil. Den nære historie om fravalg er blevet et scenarie om tilvalg.

Jagten på *det perfekte* illustreres af *Der Spiegel*. De mange marcherende kopier af Claudia Schiffer og Albert Einstein er den smukke og den kloge, æstetikken og visdommen. Men politikken vælger øjensynligt efter andre kriterier. De mange marcherende Hitler'er er her det værste – ikke det bedste. Den kloge, den smukke og den onde.

At det perfekte også er et spørgsmål om *identitet og individualitet* viser *Die Zeits* fornyelse af Michelangelos «Skabelse». Symmetrien mellem Skaber og Skabning er her afløst

af den gamle Skabers overraskelse og angst. Og den éne Adam, vor alles prototype, er erstattet af en hærskere af ens Adam'er. Som kopier er de mere ens end englens – og uden original. Eller: Alle er lige meget original og kopi. I sand dobbeltbetydning «kunstværket i reproduktionens tidsalder».

To scenarier fra seriøse debattører i USA udmaler hvad de nye valg kan tænkes at føre til – umiddelbart og på længere sigt. Tidsskriftet *Wired* betonede forældrenes frie valg, da det i 1998 skildrede en ikke alt for fjern do-it-yourself eugenik.

A couple goes to a clinic and provides some sperm and some eggs. The clinic turns them into embryos and analyzes the different mixtures of the parents' genes each embryo carries. The parents are given the embryos' genetic profile and advice on how the genes relate to various traits, both physical and mental, in various different conditions. The parents choose the profile they like, on whatever criteria appeal to them; the chosen embryo is grown a bit further in the test tube, a few cells are snipped out to provide tissues for repair in later life, and then pregnancy gets under way. No engineering; just choice.²⁹

Lee M. Silvers *Remaking Eden* vendte optikken fra friheden i de individuelle valgmuligheder til konsekvenserne for den samfundsmæssige retfærdighed, og fra en enkelt til omkring tredive generationer frem i tiden, dvs. til tiden omkring næste årtusindskifte.

If the accumulation of genetic knowledge and advance in genetic enhancement technology continue at the present rate, then by the end of the third millennium, the GenRich class and the natural class will become the GenRich-humans and the Natural-humans – entirely separate species with no ability to cross-breed, and with as much interest in each other as a current human have for a chimpanzee.³⁰

De nye teknologiers radikale konfliktpotentiale viser sig tydeligt i scenarier som *do-it-yourself eugenik* og *the GenRich*. Men der er

grund til at afdramatisere de umiddelbare samfundsmæssige konsekvenser. PID kan kun benyttes til tilvalg kombineret med IVF. Kun godt en million børn, altså en brøkdel af en promille af jordens befolkning, er endnu født ved hjælp af IVF. Endnu kommer kun omkring en procent af de nyfødte i de rige vestlige lande til verden ved hjælp fra IVF. Og uanset hvor meget ultralyd og anden fosterdiagnostik måtte forbedre, vil de i første række forblive en mulighed for fravalg, ikke uden betydning for befolkningssammensætningen, men uden PIDs muligheder for genetisk berigelse og tilvalg.

En enkel modelberegning viser, at Silver gjorde ret, da han fremskrev scenariet om de «genetisk berigede» og «de naturlige» mennesker som adskilte «arter» til helt op mod næste tusindårsskifte. Sammenlignet med dagens økonomiske og sociale uligheder vil nye forskelle skabt gennem genetisk berigelse forblive små. Wolfgang van den Daele anerkender at selektion let bliver en konsekvens af PID. Kun de «egnedede» embryo vil blive implanteret, de øvrige udelukkes. Men pga. koblingen til IVF er det selektive potentiale i PID mindre end i fosterdiagnostikken. Et forbud imod PID vil således kun forskyde problemet fra «dyrkning på prøve» til «svangerskab på prøve».³¹ Og også Stephen Pinker afviser myten om designerbabys. Den sjældne forekomst af gener med entydigt gode effekter er al genetisk forbedrings Akilleshæl. Dertil kommer at kommende forældre også fortsat vil lade sig lede af intuitioner om «det naturlige». Ønsket om «ikke at skade» vil fortsat være stærkere end ønsket om «at gøre det bedste». Og endelig, men ikke mindst, er IVF «en decideret ubehagelig fremgangsmåde, ikke mindst sammenlignet med sex».³²

Kort: Med dagens teknologi og politik er genetisk berigede mennesker, designerbørn og sorteringssamfund science fiction og film, symboler og værdipolitik, mere end realpolitik – og et «sorteringssamfund» er ikke lige rundt om hjørnet.

Frihed fra og frihed til

Både flertal og mindretal i den norske debat anvendte «friheds»-begrebet og bestemte dermed i praksis frihed som «positiv» frihed

eller friheden «til», der – følgende Isaiah Berlin – udspringer af ønsket om selv at bestemme, selv at blive egen herre, at realisere sig selv.³³ For Berlin er den sande liberale frihed imidlertid den «negative» frihed, friheden «fra», som udspringer af ønsker om ikke at blive forhindret i at vælge, om non-interference.³⁴ Friheden til er altså optaget af «hvem der er herre», mens friheden fra er optaget af «hvad jeg er herre over». Og i sin konsekvens implicerer det, at friheden til sætter et behov for at vælge, for at ofre nogle værdier for andre, mens friheden fra alene er forenelig med pluralisme. Med en metafor, der ikke var tænkt i denne sammenhæng, «One freedom may abort another».³⁵

Heller ikke for den klassiske liberalismes fader, John Stuart Mill, var friheden betingelses- og grænseløs. Også for Mill forudsatte den sande liberale frihed et privat frirum, hvor den var uden konsekvenser for andre.³⁶ Så snart friheden overskred denne grænse, var det samfundets ansvar at begrænse den.³⁷

Det er påfaldende hvordan begrundelsen for det liberale «frirum» har vendt sig til noget nær sin egen modsætning. Den nye repro-genetik begrundes som oftest den positive frihed med retten til at forbedre vores genetiske natur, mens den klassiske liberalisme – her i Benjamin Constants formulering – anså et minimum af personlig frihed som en nødvendig forudsætning for ikke at «degradere eller fornægte vores natur».³⁸

J.S. Mill idealiserede formodentlig omfanget af «det private frirum». I al fald har bogstavelig talt alle hans senere kritikere, i Berlins sammenfatning, betonet, «at alt hvad jeg gør, kan få konsekvenser der kan skade andre mennesker». Og idealiseringen af udgangspunktet medfører let en tilsvarende, men kunstig, overvurdering af den senere forandring. Berlin sammenfatter således – i overensstemmelse med vort ræsonnement – at «det 'positive' og det 'negative' begreb om frihed historisk har udviklet sig i forskellige retninger [...] indtil de til sidst kom i direkte konflikt med hinanden».³⁹

Medborgerens eller modpartens karakter er en tredje forskel mellem den tidlige liberalisme og det statsliberale dilemma. I den klassiske liberalisme stod borger mod borger, individ mod individ. I den moderne re-

pro-genetik rammer konsekvenserne også «individer», der må lade sig repræsentere ved stedfortræder. Også identiteten for endnu ikke fødte, samfundets sammensætning, og respekten for de der ikke fødes som optimale, står på spil. Jürgen Habermas sammenfatter de to første som en menneskets «Selbsttransformation» på både individ- og artsniveau.⁴⁰ Individuel identitet er, hævder Habermas, også et spørgsmål om «retten til en umanipuleret genetisk arv». Tilvalgets blotte mulighed sætter en principiel konflikt mellem forældrenes «eugeniske» og børnenes «etiske» frihed. Eugenisk programmerede mennesker fødes ikke som «ansvarlig redaktør for eget liv». Forældrene har her både påtaget sig rollen som designer og overtaget rollen som redaktør. «Vi må nu spørge os», skriver Habermas, «om kommende generationer vil affinde sig med ikke selv at være ansvarlige redaktører for deres eget liv». Og det etiske grundspørgsmål om, hvem vi er og ønsker at være, stiller sig også på artsplan, for arten mennesket. Summen af de enkeltes beslutninger kan føre til en ny «liberal eugenik» reguleret gennem udbud og efterspørgsel – og således forskellig fra mellemkrigstidens «statslige» eugenik på fire punkter. En mulig ny liberal eugenik vil være resultat af summen af individuelle valg – ikke af staters viljer. Den vil formidles af viden og teknologi – ikke af magt og tvang. Den er således ingen programfæstet politik, intet åbent mål – men snarere en utilsigtet og uønsket konsekvens. Og endelig vil den rette sig imod individer – ikke mod hele befolkningsgrupper.

Fra liberalt til statsliberalt dilemma

Michel Foucault har bestemt «biopolitikken» som statsmagtens forsøg på at styre og rationalisere fænomener knyttet til grupper af befolkningen såsom: sundhedstilstand, sanitære forhold, fødselsrate, levetid og race. Og således forstået udgjorde biopolitikken fra sin første begyndelse i det 18. århundrede en principiel udfordring for liberalismen. Et regime der ønsker at nyde borgernes respekt og sikre individernes frie udfoldelse har svært og ondt ved at gennemføre en politik for befolkningsproblemet.⁴¹ Som repro-genetik har den nye biopolitik imidlertid

vendt Foucaults liberale udfordring til det statsliberale dilemma. Valg af umiddelbart privat karakter har fået middelbare offentlige konsekvenser. Den tidlige liberalismes skarpe adskillelse eller demarkation mellem *privat* og *offentligt* er sløret eller ophævet. Og med interaktionen eller sammenvævningen mellem de tidligere adskilte sfærer, forsvinder også det «frirum», som for J.S. Mill var liberalismens egentlige rum eller sfære.

Hans Skjervheims bestemmelse af det liberale dilemma rummer tre kritikker, har brod på tre niveauer. Mest direkte er påpegningen af den *normative politiske inkonsekvens* i den rene liberalisme, der kræver tolerance (som overnorm) uden dog selv at anvende eller acceptere den for de der ikke selv accepterer den. Denne kritik er ikke blevet mindre aktuel med den tiltagende globalisering og sameksistens mellem værdisystemer og verdensreligioner, men er ofte misforstået som Skjervheims eneste eller afgørende budskab.⁴²

Skjervheim diskuterer imidlertid også den *pædagogiske paternalisme*, der let bliver den liberale attitude over for de der ikke overtager eller efterlever normen, indgående. Den logiske inkonsekvens videreføres således i praksis som en performativ selvmodsigelse illustreret af Stefan Fischer i H.C. Branners skuespil *Termopylæ*. «I hans hus har ikkje berre alle sin fridom, men alle har og å gleda seg ved livet. Det er her det viser seg at Stefans holdning egentlig er høgst illiberal; den er paternalistisk; alle skal vera frie og glade, men alle skal vera det på hans premissar.»⁴³ Med Stefans egne ord: «Jeg er træt af jeres evige jammerklager om ensomhed og frygt. Jeg vil ikke høre den forvirrede snak her i mit hus.»

Et tredje udslag af det liberale dilemma hos Skjervheim er de *psykologiske (mod)reaktioner*, der let følger af paternalismen. Som performativ selvmodsigelse fører paternalismen til ikke blot utilsigtede men direkte uønskede, modsatte konsekvenser. I stedet for frigørelse førte den fulde frihed til autoritære modreaktioner. Stefan Fischers to sønner tilsluttede sig således hver sin af mellemkrigs- og krigstidens totalitære ideologier og bevægelser: den ældste, Kai, kommunismen – og den yngste, Axel, nationalsocialismen. Og den eneste datter, Helene, udlever bohe-

mens udsvævende frihed, først blandt excentriske kunstnere og siden blandt hensynsløse reklamefolk. Ved stykkets slutning sidder Stefan alene og handlingslammet tilbage med sine liberale principper. Den kun formale frihed har i stedet for glæde og mangefold ført til tvang og ensartethed. *Termopylæ* udstiller og gennemfører modreaktionens psykologi i sin yderste konsekvens. Men i sin form er den nødvendighed hvormed H.C. Branner lader Fischers børn blive fange af alle modreaktionens tænkelige variationer vel nærmest en illustration af den «psykologisering», som Skjervheim selv senere forstod som et «utriveligt» udslag af 1950'erne.⁴⁴ Og i sit indhold er modreaktionen en udiskuteret modtelse til Theodor W. Adornos i samtiden meget udbredte tese om den autoritære personlighed, der – i stedet for modreaktionen – antog eller forventede et sammenfald eller en overensstemmelse mellem opdragelse og livssyn, dvs. enten liberal eller autoritær i både personlighed og livssyn.⁴⁵

Som generalisering eller overføring trækker det statsliberale dilemma på indsigter fra alle Skjervheims tre kritikker. Hovedpointen er imidlertid det historisk nye (eller nyerkendte) forhold mellem privat og offentligt, fraværet af det private rum hvor individets handlinger er uden konsekvenser for samfundet, der fører til strukturproblemer for hele samfundet, fra individernes identitet til befolkningens sammensætning – ikke blot til individuelle psykologiske (mod)reaktioner. Som sådan er det statsliberale dilemma et dilemma for liberaliteten, fordi individernes valg ikke længere foregår i et privat «tomrum» uden konsekvenser for andre og samfundet. Og det er et dilemma for staten – ikke mindst fordi den selv tillader, garanterer og til tider også udfører individernes valg.

Påvisningen af hvordan «markedets usynlige hånd» kan transformere egne eller neutrale interesser til det fælles bedste, var den liberale økonom Adam Smiths store nye indsigt. «It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.»⁴⁶ Køberen appellerer og henvender sig til sælgerens «egenkærlighed» og «fordel» – ikke hans «medmenneskelighed». Det statsliberale dilemma er en transformation af samme type som markedets

usynlige hånd i Smith's beskrivelse. I begge tilfælde transformeres individuelle intentioner til andre eller anderledes konsekvenser for samfundet. De «moralske» fortegn er imidlertid omvendte. Hvor markedets usynlige hånd transformerer egenkærlighed og egeninteresser til det fælles bedste, forvandler det statsliberale dilemma gode hensigter til uilsigtede og uønskede konsekvenser for hele samfundet. Her følger ondt af gode hensigter – ikke godt af onde eller neutrale hensigter.

Hos Adam Smith er *pengene* det medium, der på quasi-mystisk vis formidler markedets usynlige hånd. De transformerer egeninteressen ved at bringe udbud og efterspørgsel på en fælles nævner og dermed fordrer arbejdsdeling og vækst. I H.C. Branners skuespil formidles eller konstitueres det liberale dilemma af (ganske enkle) *psykologiske (mod)reaktioner*. Frihed avler tvang, liberalitet avler underkastelse, osv.⁴⁷ Det statsliberale dilemmas tilsvarende formidlende medium er *viden og teknologi*. Uvidenhedens slør er brudt – og teknologien kan give valgene konsekvenser. Som sådan er det statsliberale dilemma en vordende struktur. Som markedets usynlige hånd sætter det sig igennem på trods af eller bag om ryggen på individets intentioner og valg. Markedets usynlige hånd og det statsliberale dilemma er også begge statistiske regelmæssigheder i samfundet og som sådan bestemt og afhængig af både sociale rammebetingelser og de handlendes præferencer og ønsker. Tre bemærkninger hertil – som samtidig angiver begrænsninger i det statsliberale dilemmas omfang.

At den nye genetiske *viden er tilgængelig og pålidelig* er en afgørende forudsætning, og trods den principielt nye karakter af viden på DNA-niveau, har vi set hvordan den ofte oversælges af det bio-industrielle kompleks og overvurderes af befolkningen som genetisk essentialisme eller determinisme.⁴⁸ En næste forudsætning er at *den nye viden kan omsættes til teknologi*, indsigt til handling, diagnose til terapi – et skridt som forventningerne til genterapi tidligt i 1990'erne og til Genomet omkring 2000 har vist ofte er større end forventet. En tredje forudsætning for at det statsliberale dilemma tilspidises er endelig at *præferencer og*

valg er ensartede, homogene. Scenarierne om *do-it-yourself eugenik og GenRich* forudsætter sådanne ensartede ønsker og valg, mens Steven Pinkers argumentation for at ønsket om «ikke at skade» også fortsat vil være stærkere end ønsket om «at gøre det bedste» benægter en sådan homogenitet. I sidste ende er ønsker og præferencer imidlertid et kontingent og empirisk fænomen, der bl.a. bestemmes af samfundets accept, anerkendelse og motivering.

Personopplysningsloven udtrykker dilemmaet eller rummer spændingen mellem individets frihed og samfundets almene interesser indenfor samme lov.⁴⁹ Her er samtykke i form af en frivillig, uttrykkelig og informeret erklæring normalt vilkår, som er tiltænkt at sikre individet den «negative» frihed, at behandling af data om det ikke sker imod dets vilje. § 8 og § 9 bestemmer imidlertid at personoplysninger også kan behandles uden samtykke, dersom det er «fastsatt i lov» eller behandlingen er «nødvendig» for nøjere specificerede formål, hvor samfundets almene interesser anses at berettige tilsidesættelse af samtykke. For eksempel tillader § 9 h behandling af personoplysninger uden samtykke, dersom den er «nødvendig for historiske, statistiske eller vitenskapelige formål, og samfundets interesser i at behandlingen finder sted klart overstiger ulemperne den kan medføre for den enkelte».

Lovgivningen om reproduktionsteknologier og personvern kan begge indpasses i den udbredte forståelse af moderniteten hvorefter statens og markedets systemverden koloniserer det civile samfunds livsverden, invaderer det «private frirum». Modernitetens balance mellem system- og livsverden udfordres imidlertid også den anden vej rundt, gennem livsverdenens kolonisering af systemerne. Med TVs talk shows som udgangspunkt beskriver Zygmunt Bauman således en ny «bekendelsens tidsalder», hvor «det offentlige rum i stigende grad bruges som udstillingsrum for de mest private intimiteter», hvilket fører til at «private problemer oversættes til offentlige spørgsmål, og offentlighedens interesser bliver til individuelle rettigheder og pligter».⁵⁰

Det statsliberale dilemma er ingen nødvendighed, ingen samfundsmæssig naturlov. Frihed behøver ikke at stå mod pluralisme.

Og ligesom markedets usynlige hånd aldrig fungerer optimalt, således sætter det statsliberale dilemma sig heller aldrig igennem med fuld styrke. Radikaliteten eller konflikten i dilemmaet tilspidses imidlertid i takt med at friheden defineres som blot positiv, som selvbestemmelse, samt med at viden og teknologi muliggjør individuelle valg med utilsigtede samfundsmæssige konsekvenser.

I sit essay fra 1968 antyder Skjervheim «dialektikken» som en mulig «løsning» på det liberale dilemma. Afslutningsvis hedder det således, at det liberale dilemma er «eit gjennomgåande dilemma», som «på litt ulike måtar vedkjem oss alle», idet vi alle «om enn ikkje alle på same måte, (er) arvtakarar etter den franske revolusjonen og dei liberale prinsippa frå opplysningstida». Stefan Fischer representerer ifølge Skjervheim en «velmeint, men naiv og ureflektert [...] gammel-liberal holdning», som han i stor udstrækning har fælles med den såkaldte «kulturradikalismen». Gammelliberalismen og kulturradikalismen står begge for absolut liberalitet i princippet, men illiberalitet i praksis. Og ifølge Skjervheims afsluttende bemærkninger bliver denne situation først «fullt forståelig [...] når den vert reflektert teoretisk, og det vil her seia dialektisk. På dette punktet sviktar skandinavisk liberalisme».

En generation senere virker Skjervheims afsluttende bekendelse til «den refleksive teori» og «dialektikken» som tidstypiske, men nok så tomme kodeord. Følgende Skjervheims tyske inspiration kan passagerne læses som en tidlig foregribelse eller antydning af en «diskursetik», således som senere udvikledes af Jürgen Habermas⁵¹ og Karl-Otto Apel,⁵² som et muligt neutralt punkt,⁵³ et overstandpunkt uden inkonsekvens, og som sådan en egentlig «ophævelse» af dilemmaet. Mere i tråd med argumentationen for det statsliberale dilemma som et strukturproblem er dog en fortolkning, der betoner at reflektiv teori eller dialektik nok muliggør at forstå, men ikke at ophæve dilemmaet. Det praktiske dilemma har som sådan ingen teoretisk «løsning», ingen Hegeliansk «ophævelse». Det mødes bedst med en reflektiv forståelse, men uanset al forståelse forbliver det en praktisk udfordring.

Nye teknologier, gamle værdier og politiske partier

Den negative og asymmetriske retorik i debatten omkring vedtagelsen af den nye «Lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi» havde grobund i en sjældent tematiseret forskel i forståelsen af det statsliberale dilemma. Det var flertallet bag lovforslaget (og specielt KrF) der – uden at bruge ordet – insisterede på, at den nye teknologi i sin konsekvens dikterede et «enten–eller» valg: enten begrænset tilgang på information og/eller abort, eller udvikling mod et sorteringssamfund. Og det lykkedes for flertallet at gøre denne horisont til debattens dominerende. Grundlæggende benægtede mindretallet (og specielt AP) denne forståelse. Også med yderligere information behøvede «fri abort» ikke at føre til eller mod et sorteringssamfund. Også under de nye betingelser var fri abort, åben information og pluralisme fuldt forenelige. «Både–og» var absolut en mulighed. Flertallet satte altså et falskt dilemma. Ved denne første bastion afviste AP altså nødvendigheden af det værdivalg, som KrF insisterede på. Valget var en unødvendig overrideologisering. Men når flertallet dikterede debattens horisont, så også AP sig nødt at vælge eller prioritere, vise farve, ved den næste bastion. Skulle det blive en konflikt, et dilemma, så prioriterede AP selvbestemmelsen, den frie abort. AP var ikke mindre værdipolitisk, men havde blot andre værdier og prioriteringer end flertallet.

Francis Sejersted har nylig beskrevet den såkaldte «frihedsrevolution», som omkring 1970 revolutionerede den socialdemokratiske verdensanskuelse. «På relativt kort tid skulle det gamle ideal om 'likhet' erstattes av 'frihet', og det gamle ideal om 'enhet' av 'mangfold'.»⁵⁴ Beskrivelsen dækker Arbejderpartiets dominerende selvforståelse og selvfremsstilling også i denne sammenhæng. Som oftest insisterede AP på både friheden og mangefoldet og deres fulde forenelighed – og fornægtede eller nedtonede tilsvarende spændingen mellem dem i det statsliberale dilemma. På den anden side overvurderede eller overbetonede flertallet (og specielt KrF) dilemmaet – og specielt aktualiteten og radikaliteten i sorteringssamfundet som en mulig konsekvens. Den restriktive lovgivning kan også fortsat, således flertallet, forhindre

den uønskede utvikling, hvor friheden ville føre til sortering og reduceret mangefold. Men accepterede man det første skritt, så var man på skråplanet, glidebanen. Med en sær ironi førte den negative retoriks gensidige mistanker således til et politisk paradoks. AP kom til at fremstå som den konsekvente forsvarer af, den sidste skanse for, den gamle liberale frihed, mens KrF fremstod som den konsekvente forsvarer af gamle socialdemokratiske dyder som solidaritet og retfærdighed.

Artiklen bygger tildels på erfaringer fra forfatterens arbejde som medlem i Bioteknologinemnda fra 2000 til 2004. Enkelte formuleringer har tidligere været bragt som kronik i *Dagbladet* d. 13. juni 2003, som artikel i *GenJalt* 2/2003, samt i tale ved K.E. Tranøys 85 års fødselsdag d. 10. dec. 2003. Tak for kommentarer og debat til Siv F. Berg, Helge Brunborg, Vidar Enebak, Trond Haug, Cathrine Holst, Gunnar Skirbekk, Jan Helge Solbakk, Berge Solberg og Henrik Treimo.

Noter

- 1 Hans Skjervheim, «Det liberale dilemma», i: *Det liberale dilemma og andre essays*, Oslo 1968, s. 11–30.
- 2 Jf. Hviid Nielsen, Haug, Berg & Monsen, «Norway: Biotechnology and Sustainability», i: George Gaskell & Martin W. Bauer (eds.), *Biotechnology 1996–2000. The Years of Controversy*, Science Museum, London 2001, s. 237–250. – Helseminister Dagfinn Høybråten (KrF) sammenfattede selv otte yderligere skærper i forhold til den gamle lov, her parafraseret efter partiavisen *Vårt Land*: Inga stamcellejak i spirande liv; ingen sjukdomstest av livsplanter; nesten-nei til oppsøkjande gentest; sjekker omsorgsevna til barnlause; meir kontroll med ultralyd; stopp for anonym sæd; ingen fostertest i farskapsaker og nei til genterapi på foster. Dertil kom tre liberaliseringer: lengre lagring av befruktete egg; tillatelse til sæd fra annen mann ved prøverørsbefruktning og tillatelse til å lagre ubefructede egg. (Johannes Morken, «Slik strammar han inn biolova», *Vårt Land*.)
- 3 Forhandlinger i Odelstinget nr. 5, 18. nov. 2003, Bioteknologiloven, Statsråd Dagfinn Høybråten, s. 73–74.
- 4 Mindretallet bestod af AP, der fremsatte 4 ændringsforslag, og FrP, der fremsatte 13 ændringsforslag, mens de to partier stod sammen om yderligere 4 ændringsforslag.
- 5 Arbeiderpartiet, Inst. O. nr. 16/2003, Innstilling fra sosialkomiteen om lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi m.m. (bioteknologiloven).
- 6 Odelstinget, møte tirsdag den 18. november 2003.
- 7 Flertallet bestod af de tre regeringspartier Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet samt Sosialistisk Venstreparti, der i fællesskab stod bag 47 af de i alt 50 paragraffer.
- 8 Forhandlinger i Odelstinget nr. 5, 18. nov. 2003, Bioteknologiloven, Statsråd Dagfinn Høybråten, s. 73–74.
- 9 Jan Helge Solbakk og Torstein Egeland, «Ubarmhjertelig liv», *Dagbladet* 05.03.04.
- 10 Jan Fridthjof Bernt, «Hvor mye etisk politikk tåler et demokratisk samfunn?», *Morgenbladet*, 9.–15.03.04, s. 20–21.
- 11 «Surrogatmødre også?», *Vårt Land*, 25. mars 2004, s. 6–7.
- 12 Dokument nr. 8:41 (2003–2004), Privat forslag fra stortingsrepresentantene John I. Alveim og Harald T. Nesvik.
- 13 Jf. Berge Solberg, «Unntakstilstander i bioteknologiloven», *Morgenbladet*, 21.–27. mai 2002.
- 14 Odelstinget, møte tirsdag den 11. mai 2004.
- 15 «Vil sikre abortretten», *Morgenbladet*, 1.–7. oktober 2004, s. 2–3.
- 16 Alle citater i det følgende fra Innst. O. nr. 16 (2003–2004), *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi m.m. (bioteknologiloven)*.
- 17 Ronald M. Green, *The Human Embryo Research Debates. Bioethics in the Vortex of Controversy*, Oxford University Press 2001, s. 26 og 49.
- 18 Innst. O. nr. 16 (2003–2004).
- 19 Lee M. Silver, *Remaking Eden. How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family*, New York 1998.
- 20 Gregory Stock, *Redesigning Humans. Choosing Our Children's Genes*, London 2003.
- 21 Jf. Allen Buchanan et al., *From Chance to Choice. Genetics & Justice*. Cambridge University Press 2000.
- 22 Jf. Jürgen Habermas, *Die Zukunft der menschlichen Natur*, Frankfurt am Main 2002, s. 53.
- 23 Hviid Nielsen, Monsen & Tennøe, *Livets tre og kodenes kode. Fra genetik til bioteknologi. Norge 1900–2000*, Oslo 2000, s. 209.
- 24 Jf. Berge Solberg, *Sortering av liv? Etske hensyn ved å lage barn med og uten genetisk risikoinformasjon*, NTNU, Det historisk-filosofiske fakultet 2003.
- 25 St.meld. nr. 23 (1977–78), *Funksjonshemmede i samfunnet*, s. 23.
- 26 St.meld. nr. 14 (2001–2002), *Evaluering av lov om medisinsks bruk av bioteknologi*, s. 40.
- 27 *Ibid.*, s. 50.
- 28 John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts 1971.

- 29 *Wired*, January 1998.
- 30 Lee M. Silver, *Remaking Eden. How Genetic Engineering and Cloning Will Transform the American Family*, New York 1998.
- 31 Wolfgang van den Daele, «Zeugung auf Probe», *Die Zeit* 41/2002.
- 32 Stephen Pinker, «The designer baby myth», *The Guardian*, June 5, 2003.
- 33 Isaiah Berlin, «Two concepts of liberty», i: *Liberty*, Oxford University Press 2002, s. 178.
- 34 «Pluralism, with the measure of 'negative' liberty that it entails, seems to me a truer and more humane ideal than the goals of those who seek in the great disciplined, authoritarian structures the ideal of 'positive' self-mastery by class, or peoples, or the whole of mankind», Berlin, *ibid.*, s. 216.
- 35 Berlin, *ibid.*, s. 48.
- 36 «The only freedom which deserves the name, is that of pursuing our own good in our own way, so long as we do not attempt to deprive others of theirs, or impede their efforts to obtain it,» John Stuart Mill, «On Liberty», i: *Three Essays*, Oxford University Press 1975, s. 18.
- 37 «As soon as any part of a person's conduct affects prejudicially the interests of others, society has jurisdiction over it, and the question whether the general welfare will or will not be promoted by interfering with it, becomes open to discussion», J.S. Mill, *ibid.*, s. 92–93.
- 38 Citeret efter Berlin, *ibid.*, s. 173.
- 39 Berlin, *ibid.*, s. 201 og 179.
- 40 Jürgen Habermas. Citater fra *Die Zukunft der menschlichen Natur*, Frankfurt am Main 2000, og «Auf schiefer Ebene», *Die Zeit* 5/2002.
- 41 Michel Foucault, «The Birth of Biopolitics», i: Paul Rabinow (ed.), *Ethics, Subjectivity and Truth. Essential Works of Foucault 1954–1984*, Volume I, New York 1997, s. 73.
- 42 Jf. Jan Inge Sørbo, *Hans Skjervheim – ein intellektuell biografi*, Det Norske Samlaget 2002, s. 126.
- 43 Hans Skjervheim, *Det liberale dilemma og andre essays*, Oslo 1968, s. 14.
- 44 Jf. Forordet til *Deltakar og tilskodar og andre essays*, Oslo 1976, s. 12.
- 45 Theodor W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality. Studies in Prejudice*, New York 1950.
- 46 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Harmondsworth 1970.
- 47 Med Axels ord i opgørets time, på vej til at slutte sig den nazisme, Stefan talte midt imod: «Ja, jeg maa selv bestemme! Og det har jeg maattet fra jeg var en lille dreng. – Aah, hvis man var vokset op i et hjem, hvor der var en far der sagde: det skal du gøre, det maa du ikke gøre [...] Man kan ikke leve af venlighed og forstaaelse. Man kan ikke være til uden kamp». H.C. Branner, *Thermopylæ. Skuespil i fire akter*, København 1958, s. 62.
- 48 Jf. Dorothy Nelkin & M. Susan Lindee, *The DNA Mystique. The Gene as a Cultural Icon*, New York 1995.
- 49 Lov om behandling av personopplysninger (Personopplysningsloven), 2000, 04.14 nr. 031.
- 50 Zygmunt Bauman, *Det belejrede samfund*, København 2002. Citater på s. 248.
- 51 Jf. Jürgen Habermas, *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt am Main 1983, og *Erläuterungen zur Diskursethik*, Frankfurt am Main 1991.
- 52 Jf. Karl-Otto Apel, *Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral*, Frankfurt am Main 1990.
- 53 Jf. også diskussionen mellem Apel, Habermas, Rorty og Wellmer i Gunnar Skirbekk (red.), *Striden om sanningen*, Göteborg 2004.
- 54 Francis Sejersted, «Sosialdemokratiets tidsalder», *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3–4, 2004, s. 259.